

Ailede Sağlık-Hastalık Kurguları ve Ailenin İşlevselliği

Family Health-Disease Family Functionality

Öz

Toplumsal sistemin temel yapı taşı bireyler, bireylerden oluşan en temel birimi ise ailedir. Kişilerin beden ve ruh sağlığı için gerekli sevgi, şefkat, yakın ilgi ve bakım bulabilecekleri en doğal ortam olan aile, toplumsal hayat açısından önemli işlevler yerine getirmektedir. Kişilerin sağlıklı bireyler olmaları, yaşadıkları ailenin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi ile mümkündür. Aile sağlığı ise her bir bireyin iyiliğinden hastalığına doğru uzanan bir dağılımda aile işlevlerinin nasıl iyi olabileceği ile ilgilidir. Aile normalitesini, ailenin sağlıklı olup olmamasına paralel gören uzmanlara göre sağlıklı aile normaldir. Ailenin işlevlerini sağlıklı olarak yerine getirmesini önleyen sorunların tanımlanması ailelere verilecek sağlık hizmetlerinin iyi bir şekilde planlanması açısından hayati önemdedir. Bu nedenle sağlık sorunlarını biyopsikosozyal boyutlarıyla ele alan birinci basamak Aile Hekimliği sağlık hizmetlerinin gerçekçi bir şekilde yürütülmesi ve kalitesinin artırılabilmesi için ailelerin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirip getirmediğinin anlaşılması gerekmektedir.

Abstract

Individuals are the basic unit of the social system, the most basic block is the family of individuals. The family, which is the most natural environment where people can find love, compassion, close attention and care that are necessary for their physical and mental health, completes important functions in terms of social life. Individuals' well being is possible with the healthy functioning that can be in a distribution extending from the wellness to the sickness of each individual. According to the specialists who accept the normality of family parallel to the family's health, the healthy family is normal. Defining the problems that prevent the family from performing its functions in a healthy manner is vital for the good planning of the health services to the families. Therefore, the primary care of family health care services that address health problems with their biopsychosocial dimensions is important to understand whether the families perform their functions in a healthy way in order to carry out the healthy services in a realistic way and to improve the quality of health services.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1948 yılında yapılan ve artık oldukça iyi bilinen tanıma göre 'Sağlık, sadece hastalık ya da sakatlık halinin olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir.' Bu tanım aynı zamanda artık sağlığın sosyal

Kenan TOPAL¹

Aydan AKSÖYEK²

Taner CANATAR³

¹Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adana Şehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği

²Başkent Üniversitesi Adana Dr. Turgut Noyan Uygulama ve Araştırma Merkezi Aile Hekimliği AD

³Aile Terapileri ve Terapistleri Derneği (TERAPİDER) Genel Başkanı, Aile Hekimliği Uzmanı, Adana.

Yazışma Adresleri /Address for Correspondence:

Kenan TOPAL

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adana Şehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği, Adana

Tel/phone: +90 542 425 53 77

E-mail: kenantopal@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Aile, aile üyeleri, aile sağlığı

Keywords:

Family, family members, family health

Geliş Tarihi - Received

17/12/2018

Kabul Tarihi - Accepted

06/01/2019

bir olgu olarak da görülmesini sağlamıştır (1,2). Konu aile açısından ele alındığında ailenin işlevlerini beklenen düzeyde yerine getirmesi ile 'Tam bir iyilik halinde olma' eş anlamlı olarak düşünülebilir (3).

Toplumsal sistemin temel yapı taşı bireylerdir. Bireylerden oluşan en temel birimi ise ailedir. Aile kavramıyla ilgili pek çok farklı tanımlamalar olmasına rağmen, çoğu aile teorisyeni aile tanımının şu ortak özellikleri konusunda hemfikir; "duygusal anlamda yakın olan başka biriyle belirli bir mekanda yaşayan, iki veya daha fazla bireyi içeren, bazı duygusal bağların kurulduğu, birbiriyle ilgili sosyal durumlar, roller ve görevlerin üstlenildiği, sevgi, ait olma duygularının paylaşıldığı yer" (4). Genel anlamda ise anne, baba ve çocuklardan oluşan bir birim olarak tanımlanan aile, toplumsal hayat açısından önemli işlevler yerine getirmektedir. Ailenin kendi üyelerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılıksız olarak giderme; neslin devamını sağlama, çocuğu sosyalleşme süreciyle sosyal hayata hazırlama, kültür naklini gerçekleştirme ve ebeveynlerin biyolojik ihtiyaçlarını toplumun kabul ettiği şekilde sağlama gibi işlevleri bulunur (5,6). Aile işlevleri, aile üyeleri tarafından ailenin ve üyelerinin bireysel gereksinimlerinin karşılandığı ve sürdürüldüğü aktiviteler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu işlevlerin yerine getirilmesinde yaşanan zayıflık veya güçlük, muhakkak ki diğer işlevleri de etkileyecektir. Aile sağlığı ise her bir bireyin iyiliğinden hastalığına doğru uzanan bir dağılımda aile işlevlerinin nasıl iyi olabileceği ile ilgilidir. Aile sağlığı yalnızca bir üyenin sağlıklı olmasını ve o üyenin ailenin diğer üyeleriyle ilişkilerinin nasıl olduğunu içermez, aynı zamanda aile dışındaki toplulukla ilişkilerini ve baş etmelerini de içerir (4).

Ailede her bir üyenin rolü ve diğer üyelerin de o üyeden beklentileri vardır, yani aile içinde bir etkileşim söz konusudur. Aile içindeki rol ve pozisyonların yaşla birlikte değişmesi ise ailenin durağan değil gelişimsel bir özellikte olduğunu gösterir (7). İnsan neslinin varoluşuyla başlayan ana-babalık rolleri; kültürel değerler, ekonomik, sosyal ve politik değişiklikler, inançlar, toplumsal cinsiyet, ebeveynliğe dair beklentiler gibi birçok değişken ve kurgudan etkilenir. Aslına bakarsak kurgularla dolu bir evrendeyiz. Her şeyin bir kurgu içinde olduğu bir yerde doğruyu bulmak o kadar kolay olmayabilir. Belki de Jacques Lacan'ın 'Gerçeklik kurgu gibi yapılanmıştır' söylemi işimizi biraz kolaylaştırabilir. Önemli bir psikanaliz kuramcısı olan Jacques Lacan'a göre 'Kişi belli bir duygu ve heyecanı bilinçli olarak yaşar, ancak bunlara düşen fikirler her zaman bilinç alanında yer almaz; esas fikirler bilinçdışı kalırken, bunların yerine başka fikirler bilinç alanını kaplar. Bilinçdışı dil gibi yapılanmıştır. Dil, bilinçdışının koşuludur.' Böylece insan kendi gerçekliğini giderek daha toplumsallaşmış simgelerle düşünür ve dile getirirken esas çıplak gerçekliğini dile getiren simgeleri geride, bilinçdışında bırakmış olur. Yani gerçeklik kurgu gibi yapılanmıştır (8,9).

Tüm toplumsal sistemlerde olduğu gibi aile içinde de ilişkiler, sistemin ortak inançları ve kurgularıyla kurulur. İnanç ve kurgular üzerine inşa edilen ilişki stratejileri ve kalıpları ailenin varoluşuyla doğrudan ilgilidir. "Sağlık" ile ilgili kurgular ilişki içinde neredeyse "normallik" kurgusu kadar sık yer alır (10). Bu noktada normal aile kavramını biraz açmakta fayda var. Normallik olgusu aile yapısı söz konusu olduğunda kültürel yapıya, içinde yaşanan zamana, yer ve koşullara göre değişebilmektedir. Aile normalitesini, ailenin sağlıklı olup olmamasına paralel gören uzmanlara göre sağlıklı aile normaldir. "Normal" veya "iyi" ailenin tanımı zaman ve sosyal ortama göre değişir. Önemli olan ailenin değişen iç ve dış koşullara uyum sağlayabilmesidir (11,12).

Günümüzde hastalık sadece biyolojik bir kavram olarak kabul edilmekten çıkmıştır. Hastalığın bireysel, sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik, etik, sistemik ve politik boyutlarının tartışılmaya başlanmış ve artık sağlık sistemlerinde biyo-psiko-sosyal yaklaşıma gereksinim açıkça ifade edilmektedir. Sağlık, bir patolojinin olmaması anlamından çok daha fazlasıdır. Bu nedenle sağlıklı ailenin tanımı ve özellikleri hakkında tam bir anlaşma yoktur ancak işlevlerini yerine getiren ve üyelerine doyum sağlayan ailelere sağlıklı aile denir. Sağlıklı aileler fonksiyonlarını çok iyi yerine getirirler, üyeler yaşamlarını değer ve amaçları doğrultusunda yönlendirirler. Bu nedenle kendi özelliklerini korurlar ve başkalarından etkilenmezler. Yine sağlıklı ailelerde etkileşim kendi kendini yönlendirir, kurallara bütün aile üyeleri katılır. Kurallar ve beklentiler duruma göre ayarlanabilir. Üyeler, aile iletişiminden memnundur ve psikolojik olarak sağlıklıdır. Çok az çatışma vardır, gelişimsel değişikliklere çok kolay ve başarılı bir biçimde uyum sağlarlar, stresli olaylarla çok iyi baş edebilirler, bir kriz karşısında çabucak kendini toparlayabilirler. Diğer taraftan hekimler ise ailenin ve sosyal çevrenin bir destek sistemi olarak işlevinin daha çok farkına varmakta, ruh sağlığı profesyonelleri hastalık kurgusuna müdahalelerde bulunmakta, medya kanalları toplumun hastalık ve sağlık kavramlarını yeniden kurgulamasına yol açan bir bilgi akışı yaratmaktadır. Bu çerçevede "hastalık" kavramı aile içi ilişkilerde geleneksel olarak sahip olduğu dönüştürücü gücü korurken kısmi bir başkalaşım da geçirmektedir (10,13).

Bağımsız bir sistem olarak ailenin işlevselliği de önemlidir. Sağlıklı ailenin işlevleri ise şöyle sıralanmaktadır:

- Duyguları paylaşma ve anlama,
- Bireysel farklılıkları kabullenme,
- İlgi ve sevgi duygularının gelişimi,
- İşbirliği,
- Mizah duygusu,
- Yaşamı sürdürmek ve güvenlik için gerekli olan ihtiyaçların karşılanması,
- Problem çözme,
- Geniş bir felsefi düşünce,
- Taahhüt, takdir duygularını ifade etme,

- İletişim,
- Birlikte zaman geçirme,
- Maneviyat,
- Başa çıkma becerileri (13, 14).

Aile sisteminin öğelerden oluşmuş yapısı vardır. Her bir öğenin de farklı rolleri vardır. Bu roller öğelerin birbirine bağlanmasına yardım eder. Yani aile doğal bir sistemdir ve bir bütün olan bu sistemin birçok fonksiyonu vardır. Gelişim sürecinde aileler iyi tanımlanmış, tekrarlayan ve kendini sürekli kılan bir rol ve kurallar kalıbı izlerler. Sistem perspektifine göre de ailenin yerine getirmesi gereken görevleri vardır. Bu görevler genel olup tüm aileler için geçerlidir; kimlik görevlerini yönlendirme, sınırları düzenleme, aile içerisinde duygusal atmosferi yönetme, zaman içerisinde aile yapısında meydana gelen değişimi yönetme, ev halkının devamlılığı için strateji planlama. Bireylerin de yaşamında doyum sağlaması, fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirmesi ve yaşadığı topluma uygun bir kişi olarak yetişmesi önce aile çevresinde sağlanır. Kısaca ihtiyaçların doyuma ulaştırılabileceği en doğal ortam ailedir ve toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen ailenin insan yaşamında vazgeçilmez bir önemi vardır (13). Aileyi bütünsel bir sistem olarak gören sistemler yaklaşımında da vurgu, sistemin bir bütün olarak işlevselliğini nasıl koruduğunu anlamaya yöneliktir. Diğer bir deyişle bir kişinin düşünceleri, duyguları ve davranışları çoklu nedenlere dayalıdır ve bir ölçüde belli kişilerarası ilişkilerin ürünüdür. Evlilik ve aile ünitesinde gerçekleşebilecek değişimlerin hem genel olarak aile üzerinde hem de üyeleri olan bireyleri üzerinde etkileri olacaktır. Genel anlamıyla sistem yaklaşımı, olay ve olguları birbirinden bağımsız olarak açıklamak yerine; bunları fiziksel, biyolojik ve sosyal sistemler arasındaki ilişkiler ve bunların karşılıklı birbirini etkileme süreçlerini ele alarak açıklamaya çalışan evrensel bir yaklaşım sunar. Bu bağlamda ele alındığında bir ailede gerçekleşen olayların her biri, aynı zamanda hem bir neden hem de sonuçtur. Bu bakış açısı ile bağlantılı şekilde aile sistemi daha geniş sistemlerin de bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yani nasıl her bir aile üyesi diğer üyelerle ilişkisi bağlamında ele alınıyorsa, ailenin kendisi de diğer aileler ve kültürel bağlamdaki diğer sistemlerle ilişkisi anlamında değerlendirilmelidir (15).

Bulut 1993 yılında yaptığı çalışmasında ruh hastası üyesi bulunan ailelerin kendi aile işlevlerini algılama biçimlerini, ruh hastası üyesi bulunmayan ailelerle karşılaştırmalı olarak incelemiş ve ruh hastası üyesi bulunan ailelerin kendi aile işlevlerini ruh hastası üyesi bulunmayan ailelerden daha bozuk ve sağlıklı olarak algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada aile işlevselliğinin önemini ortaya koymayı amaçlayan Bulut ailenin işlevselliği ve sağlıklı aile konusunda çeşitli yazarların görüşlerine yer vermiştir (3). 'Ackerman'a göre sağlıklı ailelerde çiftler evlilik rollerinde uyum içindedirler; ortak amaçlara ve değerlere sahiptirler, eşler birbirini olduğu gibi kabul eder ve saygı vardır, aralarında çatışma meydana geldiğinde her ne kadar sorun çıksa da kişiler uygun çö-

züm aramada işbirliği yaparlar, bir üyenin üzerine yüklenme gibi davranışlara rastlanmaz, ailede suçluluk duyguları yoktur,değişim anlayışla karşılanır ve en önemlisi tüm bu davranışlar iki eş arasındaki ilişkiyi geliştirmek için birer araç olarak kullanılır. Eiderkin'e göre üyelerinin isteklerini karşılayabilen ve kişilerarası çatışmaları çözümlenmeye yönelik çeşitli kalıplar geliştirmiş olan aileler, sağlıklı ailelerdir. Esnek bir yapıya sahip olan bu ailelerde yeniliklere uyum sağlanabilir, kişilerin başarıları aile ortamında değerlendirilir ve üyeler arasında ortak amaçlara sahip olmanın getirdiği karşılıklı anlayış ve doyum vardır. Buna karşılık sağlıklı ailenin en önemli karakteristiği iletişim işlevinin bozuk, kişilerarası ilişkilerin kopuk ve kurallara bağlı olmasıdır. Belirli roller kişilerin üzerine zorla yüklenmiştir ve bu rolleri değiştirmek zordur. Glick ve Kessler'e göre sağlıklı ailede esnek bir otorite yapısı vardır. Otorite paylaşılr ve eşlerin inanç yapısına uyar. Aile üyeleri birbirine yakın, fakat bağımsızdırlar. İlişkileri süreklidir. Özel ilgilerine saygılıdırlar, birbirlerine önem verirler. Çatışmalara aşırı duyarlılık göstermeden çözüm yoluna giderler.' Bu yazarlara göre üyeleri birbiriyle az konuşan ve açık bir iletişim içinde olmayan, aileyi ilgilendiren konularda birlikte konuşup çözüm aramayan, üyeleri birbirine gerçek bir yakınlık duymayan ve birbirlerine olumsuz duygular besleyen aileler sağlıklıdır. Genel olarak bakıldığında yazarlar, aile işlevlerinde aile içi iletişime, karşılıklı saygı ve işbirliğine büyük önem vermektedirler. Çatışmaların iyi bir iletişim ve birbirine saygılı davranma ile önemli izler bırakmadan halledileceğine inanmakta, aile üyelerinin aile içinde bir 'kişi' olarak bağımsız hareket edebilmeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Gerçekten de aileyi bir grup olarak ele aldığımızda yukarıda belirttiğimiz işlevlerin önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu grubun sağlıklı bir beraberlik içinde yaşamını sürdürmesi, doğaldır ki, tek tek üyelerin ve bir bütün olarak grubun işlevlerini iyi bir biçimde yerine getirmesiyle mümkündür (3, 16,17).

Ailenin işlevlerini sağlıklı olarak yerine getirmesini önleyen sorunların tanımlanması ailelere verilecek sağlık hizmetlerin iyi bir şekilde planlanması açısından çok önemlidir. Hastalık kurguları ailenin işlevselliğine doğrudan etki eder. Hastalık bazen ailenin işlevselliğini bozan bir ilişki problemi, bazen bir ilişki problemini göz ardı ettirebilecek güçte bir fiziksel hastalık belirtisi, bazen tüm ailenin işlevselliğini artıran ya da azaltan bir biyolojik sorundur (10).

Aile yapısı, aile üyelerinin karşılıklı etkileşimine olanak sağlayan işlevsel istekler ve kurallar bütünüdür(18). Aile kurumunun sağlık üzerine etkisinin yanı sıra hastalıkların aile dinamikleri üzerine önemli etkileri görülebilir. Aile üyelerinden birinin hastalanması durumunda aile üyelerinin sorumluluklarında, yaşam biçimlerinde değişiklikler yapılması gerekebilir. Ebeveynlerin hastalanması ailede karar alma mekanizmasını durdurabilir, ailenin geçimini sağlayan kişinin hastalanması ise gelir kaybı ve ekonomik sıkıntılar ile sonuçlanabilir ve aile içinde roller değişebilir. Diğer aile üye-

leri hasta olan üyenin rolünü ve sorumluklarını üstlenebilirler ancak bu da duygusal açıdan zorlanmaya neden olabilir, zaman zaman aile içinde krizler yaşanabilir (19). Anne baba uyumu ve diğer aile üyelerinin birbiriyle uyumu ailenin sağlığının korunması için temel etkidir. Genellikle kısa süreli, değişikliklere daha kolay uyum sağlanırken uzun süreli zorunlu rol değişiklikleri ise ciddi kayıp durumlarında yaşanan yas tepkisine benzeyen bir sürece yol açabilir. Böyle durumlarda aile bir bütün olarak ele alınmalı, hastalıkla ilgili bilgi gereksinimleri karşılanmalı ve aile işlevselliği kontrol edilmelidir. Bazen Aile üyeleri özel bir rehberin ya da danışmanın yardım ve desteğine ihtiyaç duyabilirler (20).

Hastalık kavramı, çağdaş dönüşümler sonucu sağlık kavramına göre önemini yitirirken; hastalıkların tedavisinden çok hastalanmadan önce bireyleri koruma ve sağlığın sürdürülmesi daha önemli hale gelmiştir. Akut hastalıklardan çok süregelen hastalıkların önemli bir sağlık sorunu olduğu günümüz toplumlarında, bu hastalıklarla yaşayan bireyler için izlem, bakım kalitesi, yaşam kalitesi gibi kavramlar sıkça kullanılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönüşüm, sağlık hastalık olgusunda devamlılığı ve bozulmayı etkileyen etmenler üzerinde yoğunlaşmaya yol açmıştır. Günümüzde doktorların da hasta ve hastalığa karşı davranışlarında değişimler olmakta, hastayı saran sosyal atmosferin anlaşılması ve kavranılması gerektiği düşünülmektedir. "Tıpta hastalık yok, hasta var" felsefesi ile hastanın sadece fiziksel rahatsızlığı yönünden değil; sosyal faktörler, aile ilişkileri, topluluk tipi vs. ile bir bütün olarak ele alınması ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan koruyucu tıp ve toplum sağlığı alanındaki gelişmeler sağlık sosyolojisinin gelişiminde önemli bir adımı teşkil eder. Sosyal tıp anlayışının gelişmesiyle sağlık eğitimi, evde bakım programları, hasta bireylerin topluma uyumu gibi konularda yapılan çalışmalarla sağlığın sürdürülmesi ve hastalıkların önlenmesinde önemli sonuçlar elde edilebilmektedir (21).

Sonuç

Günümüzde artık sağlığın; "hastalığın ve sakatlığın olmayışı", hastalığın da "sağlıklı olmama" gibi dar bir çerçevede içinde tanımlanmasının, bireyi etkileyen ruhsal ve sosyal faktörleri önemsemediğinin farkına varılmıştır (1). Kişilerin beden ve ruh sağlığı için gerekli sevgi, şefkat, yakın ilgi ve bakım bulabilecekleri en doğal ortam olan aile toplumun en küçük birimini ve temel yapısını oluşturur. Kişilerin sağlıklı bireyler olmaları, yaşadıkları ailenin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi ile mümkündür (3). Birinci basamakta görev yapan Aile Hekimleri sağlık sorunlarını fiziksel, ruhsal, toplumsal, kültürel ve varoluş boyutlarıyla ele alır. Bireye, ailesine ve topluma yönelik kişi-merkezli bir yaklaşım geliştirir (22). Aile hekimliği birimlerinde verilen sağlık hizmetlerinin gerçekçi bir şekilde yürütülmesi ve bakımın kalitesinin artması açısından ailenin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirip getirmediğinin anlaşılması önemlidir. Toplumun tüm kesimleri tarafından ai-

leyi koruyucu ve güçlendirici tedbirler alınması aile işlevselliğinin artmasını destekleyecektir.

Kaynaklar

1. *Constitution of the World Health Organization. In: World Health Organization: Basic documents. 45th ed. Geneva: World Health Organization; 2005.*
2. *Sartorius N. The Meanings of Health and its Promotion. Croatian medical journal 2006;47(4): 662-664.*
3. *Bulut I. Ruh Hastalığının Aile İşlevlerine Etkisi. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayını No:74, Ankara, 1992.*
4. *Hallaç S, Öz F. Aile Kavramına Kuramsal Bir Bakış. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar 2014;6(2):142-153.*
5. *Ceylan T. Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2011;15(1):89-104.*
6. *Şentürk Ü. Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler. Aile ve Toplum 2008; 10(4): 7-31.*
7. *Sayın Ö. Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi, Sosyoloji Dergisi 1989;1:11-23.*
8. *Tura SM. Freud'dan Lacan'a Psikanaliz, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.*
9. *Miller JA. The Seminar Of Jacques Lacan, Book XI, The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. W.W. Norton & Company. New York 1981.*
10. *Aile içi Kurgu Olarak Sağlık ve Hastalık. Aile ve Evlilik Terapileri Derneği. Erişim: http://aetd.org.tr/web_1322_2/entitiffocus.aspx?primary_id=587&type=893&target=productialtrp&detail=triple&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortal. Erişim tarihi:05.11.2018*
11. *İşmen Gazioğlu AE. Aile Yaşam Döngüsü, Yavuzer H. (Ed), 'Evlilik Okulu' içinde, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004; 19-37.*
12. *Walsh F. Conceptualization of normal family processes. In F. Walsh (Ed), Guilford family therapy series. Normal family processes. New York 1993; 3-69.*
13. *Nazlı S. Aile Danışmanlığı 4. Baskı. Arı Yayıncılık. Ankara 2007.*
14. *Özabacı N, Erkan Z. Aile Danışmanlığı Kuram ve Uygulamalara Genel Bir Bakış, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2014.*
15. *Akdemir A. Sistemler Kuramı ve Sistemik Aile Terapisi. Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics 2013; 6 (1):21-31.*
16. *Bulut I, Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ) El Kitabı, Özgüzeliz Matbaası, Ankara, 1990.*
17. *İşiloğlu B. Anksiyete ve Depresyon Tanısı ile İzlenen Evli Kadınlarda Aile İçi Şiddetin Sosyodemografik Faktörler, Çift Uyumu ve Hastalıkla İlişkisi. Uzmanlık Tezi, Bakırköy Prof. Dr. Mahzar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul, 2006.*
18. *Başak O. Aile Dinamikleri. Aile Hek Derg 1997; 1(3): 181-186.*
19. *Tekin A. Sağlık-Hastalık Olgusu ve Toplumsal Kökenleri (Burdur Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta, 2007.*
20. *Karakavak G, Çırak Y. Kronik hastalıklı çocuğu olan annelerin yaşadığı duygular. Eğitim Fakültesi Dergisi 2006;7(12):95-112.*
21. *Bolsoy N, Sevil Ü. Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2006;9(3):78-87.*
22. *Basak O. Aile Hekimliği Genel Pratisyenlik Avrupa Tanımı. WONCA Europe 2002. Türkçe Çeviri Haziran 2003. Türkiye Aile Hekimleri Uzmanlık Derneği Yayınları- 3, Ankara 2003.*